

**ДАГАВОР ВЯЛІКАГА КНЯЗЯ МАСКОЎСКАГА ВАСІЛЯ ДЗМІТРЫЕВІЧА З ВЯЛІКІМ КНЯЗЕМ  
ЛІТОЎСКІМ ВІТАЎТАМ АД 4 ВЕРАСНЯ 1407 Г.: ПРАБЛЕМА ПАХОДЖАННЯ ТЭКСТУ**

Адным з дакументальных комплексаў архіва вялікіх князёў літоўскіх другой паловы XIV – першай паловы XV стст. выступаюць дагаворы аб міры і перамір’і, якія траплялі ў вялікакняскі архіў ад вялікіх князёў маскоўскіх. Акцэнтуюм сваю ўвагу на адным з дакументаў, які пэўны час з’яўляецца патэнцыяльнай адзінкай захоўвання архіва вялікага князя літоўскага Вітаўта (1392–1430). Пад патэнцыяльнай адзінкай захоўвання разумеецца дакумент, які згодна з *inscriptio*, павінен быць перададзены вялікаму князю літоўскаму, і, адпаведна, увайсці ў склад яго архіва.

Упершыню тэкст дагавора вялікага князя маскоўскага Васіля Дзмітрыевіча (1389–1425) з вялікім князем літоўскім Вітаўтам (1392–1430), датаванага 4 верасня 1407 г. (далей – дагавор 1407 г.), быў уведзены ў навуковы ўжытак расійскай даследчыцай Ганнай Леанідаўнай Харашкевіч (1931–2017) у 1998 г. у форме археаграфічнай публікацыі ў межах навуковага артыкула [13; 14]. Мы будзем карыстацца артыкулам, змешчаным у зборніку «*Lietuvos metrika: 1991–1996 metų tyrinėjimai sudarytojai*», так як ён па свайму зместу з’яўляецца найбольш поўным дзеля разумення праблемы паходжання спіса дагавора. Сам дакумент прадстаўлены ў выглядзе спіса XIX ст. і быў знойдзены ў фондзе асабістага паходжання аднаго з расійскіх нумізматаў і даследчыкаў гісторыі Русі і Візантыі Іагана Філіпа Круга (1764–1844), які зараз захоўваецца ў Санкт-Пецярбургскім філіяле архіва Расійскай Акадэміі Навук (СПФ АРАН) [14, р. 204]. Навукоўца сцвердзіла, што дакумент, як і тры астатнія, разгледжаныя ёю ў артыкуле, магчыма былі скапіяваны ў 1835 г. [14, р. 223]. Задачу ўсталявання імя капііста, а таксама праблему месцазнаходжання арыгінала дакумента даследчыца пакінула на будучыню [14, р. 223].

Публікатар адзначыла, што ў тэксце дагавора прысутнічае *invocatio*, што ў сваю чаргу характэрна толькі для духоўных грамат Васіля Дзмітрыевіча, але нехарактэрна для тэкстаў міждзяржаўных дагавораў [14, р. 205]. Такую акалічнасць Г.Л. Харашкевіч тлумачыла запазычаннасцю справаводчых норм пісарамі вялікага князя маскоўскага ў пісараў вялікага князя літоўскага, а таксама магчымым удзелам пісараў Вітаўта ў складанні тэкста дагавора [14, р. 206–207]. Акрамя таго, даследчыца прыйшла да высновы, што па сваім фармуляры дакумент вельмі падобны да дагавора Барыса Цвярскага з Вітаўтам ад 3 жніўня 1427 г. (далей – дагавор 1427 г.) [14, р. 207]. Дадамо, што ў тэксце дакумента, апублікаванага даследчыцай, *datum* складаецца толькі з дня і месяца (4 верасня). 1407 г. даследчыца прапанавала, абапіраючыся на дадзеныя Васкрасенскага летапісу [14, р. 215, 223–224].

У гістарыяграфіі дагавор ад 4 верасня 1407 г. з’яўляецца адной з найбольш важных дакументальных крыніц, на якую абапіраюцца даследчыкі ў кантэксце вывучэння стасункаў ВКЛ і ВКМ у гэты перыяд [1, с. 163–164; 8, с. 49; 12, с. 57]. Р.А. Бяспалаў адзначаў, паўтараючы датыроўку Г.Л. Харашкевіч, што ў верасні 1407 г. магло быць заключана перамір’е паміж двума бакамі [1, с. 163–164]. Аднак, даследчык дадаў, што тэкст апублікаванага Г. Л. Харашкевіч дакумента разыходзіцца з летапіснай фармулёўкай [1, с. 163]. Так, у Маскоўскім летапісным зводзе кан. XV ст. сказана пра заключэнне перамір’я [9, с. 237], а у Цвярскім летапісе фармулёўка некалькі пашырана, дзе датай заключэння перамір’я выступае жнівень 1407 г. [10, с. 476]. Нягледзячы на пэўную насцярожанасць, Р.А. Бяспалаў не аспрэчваў аўтэнтычнасць дадзенага дагавора.

Больш крытычна да спіса дагавора, датаванага 4 верасня 1407 г. ставіўся С.У. Палехаў. Навуковец адзначаў, што рукапіс пазбаўлены якіх-небудзь запісаў пра знешні выгляд арыгінала, з якога нібыта быў зроблены спіс. Як і папярэднія даследчыкі, вучоны адзначаў, што па свайму зместу і структуры дакумент вельмі падобны да дагавора 1427 г., дадаўшы, што артыкулы (сэнсава-ідэйныя адзінкі дакумента) ў ім перамешаны [8, с. 49]. Адметна тое, што навуковец ўжо разглядаў праблему фальсіфікацыі грамат Вітаўта, адной з якой выступіла судовая грамата Вітаўта па справе паміж смаленскімі мяшчанамі і біскупам [7, с. 461]. Цікава, што ідэнтыфікаваны як фальсіфікат С.У. Палехавым дакумент быў апублікаваны Г.Л. Харашкевіч ў артыкуле разам з дагаворам 1407 г. Дзякуючы яго назіранням, можна прыйсці да высновы, што ў першай палове XIX ст. стварэнне фальсіфікатаў дакументаў кан. XIV – першай паловы XV ст., звязаных з імём вялікага князя літоўскага Вітаўта, было частай з’явай у асяроддзі расійскіх калекцыянераў і гісторыкаў.

Падыходзячы да тэкста дакумента і яго фармуляра варта адзначыць, што ён пачынаецца з *invocatio*, што ў цэлым характэрна для духоўных грамат кан. XIV – пач. XV стст., аднак нетыпова для дагавораў аб міры і перамір’і, якія заключаліся паміж вялікімі князямі літоўскімі і вялікімі князямі маскоўскімі [4, с. 55, 57, 60; 14, р. 205]. Пасля ідзе *intitulatio*, у якой адсутнічае аб’ектная частка тытула Васіля Дзмітрыевіча [14, р. 223], што выглядае падазронам. *Inscriptio* дакумента вельмі падобная да *inscriptio* дагавора 1427 г. [15, р. 362]. Пасля пачатковага пратаколу ідзе *dispositio*, у якой канстатавана, што Васіль заключыў дамову з Вітаўтам: «...Взял есмы любовь такову с своим господиномъ отцемъ великимъ княземъ Витовтомъ литовскимъ и многихъ русскихъ земель господаремъ...» [14, р. 223].

Заўважым, што ў гэксце спіса дагавора 1407 г. не пазначаны ніводны населены пункт, праз які павінна праходзіць дэмаркацыйная мяжа – а гэтай адзін з самых важных элементаў дагавора, асабліва калі ідзе гаворка пра дагавор паміж дзвюма манархамі. Далей у дыспазітыўнай частцы сказана, што вялікі князь маскоўскі абавязаны дапамагаць Вітаўту супраць яго ворагаў і быць яго саюзнікам. Аднак у гэксце мы не знаходзім пералік тых князёў і падпарадкаваных ім зямель, якія з’яўляюцца палітычнымі праціўнікамі Вітаўта. Дадамо, што ў гэксце апублікаванага Г.Л. Харашкевіч дакумента прысутнічаюць шматкроп’і, што згодна з археаграфічных практык перадачы тэксту звычайна ўказвае на адсутнасць тэкставых элементаў у адпаведнай частцы дакумента [14, р. 223–224]. Акрамя таго, перапішчык не пазначыў архіўнага шыфра дакумента, з якога ствараў копію. Адсутнічаюць апісанні пячаткі і спосабу яе прымацавання. Пасля тэксту прысутнічае толькі лаканічная прыпіска: «Печать» [14, р. 223–224]. У цэлым, падабенства тэкста дагавора 1407 г. да дагавора 1427 г., улічваючы дастаткова абстрактныя фармулёўкі, якія мы разгледзелі вышэй, могуць сведчыць пра магчымасць фальсіфікацыі граматы ад 4 верасня 1407 г.

Калі гэта дапусціць, то якім тэкстам мог кіравацца фальсіфікатар? Улічваючы высновы папярэдніх даследчыкаў пра падабенства дагавора 1407 г. да дагавора 1427 г., варта адзначыць наступнае. Арыгінал дагавора 1427 г. быў выяўлены або набыты за грошы расійскім калекцыянерам старажытных дакументаў П.А.Муханавым (1797–1871). Пра гэта ён пісаў М. Пагодзіну 8 (20) ліпеня 1844 г. [2, с. 210–212]. Вядома, што арыгінал дагавора 1427 г. паходзіць з архіўнай Радзівіляны і зараз знаходзіцца ў Расійскім дзяржаўным архіве старажытных актаў (Российский государственный архив древних актов, Ф. 27 «Приказ Тайных дел», Оп. 1, ед. хр. 2.) [5, с. 120].

Улічваючы тое, што І.Ф. Круг памёр 4 (16) ліпеня 1844 г. у Санкт-Пецярбурзе [6, с. 534], фальсіфікатар не мог працаваць з арыгіналам дагавора 1427 г., так як арыгінал дагавора як мінімум да гэтага часу (1844 г.) не быў даступны навуковай грамадскасці. Вядома, што з арыгінала дагавора 1427 г. быў зроблены спіс, які ўвайшоў у склад тэкстаў кнігі запісаў № 5 Метрыкі ВКЛ. Дадзеная кніга, як і астатнія кнігі Метрыкі ВКЛ, напрыканцы 1794 г. былі вывезены з Варшавы і ў студзені 1795 г. ужо знаходзіліся ў Санкт-Пецярбурзе. Тэксты арыгінала і спіса дагавора 1427 г. маюць некаторыя розначытання, але яны не істотны і ідэйна арыгінал і копія не адрозніваюцца [3; 4, с. 62–63; 15, р. 362–363]. Цікава, што ўпершыню рускай транслітэрацыяй дагавор 1427 г. з шэрагам скарачэнняў і памылак, а таксама недакладнай датай, быў апублікаваны ўжо ў 1821 г. [11, с. 14–17]. Адпаведна, перапішчык мог *de visu* працаваць як са спісам, змешчаным у кнізе запісаў № 5 Метрыкі ВКЛ, так і ўзяць за аснову стварэння фальсіфікату тэкст дагавора 1427 г., апублікаванага у выданні «Северный архив» [11].

На дадзены момант арыгінал дагавора вялікага князя маскоўскага Васіля Дзмітрыевіча з вялікім князем літоўскім Вітаўтам ад 4 верасня 1407 г. пакуль не выяўлены. Падабенства тэксту спіса дагавора 1407 г. да тэксту спіса дагавора 1427 г., абстрактныя і няпоўныя фармулёўкі, выкладзеныя ў дакуменце, адсутнасць якіх-небудзь дадзеных пра знешні выгляд арыгінала можа сведчыць аб магчымай фальсіфікацыі дакумента, што на дадзены момант выключае разглядаемую намі дакументальную крыніцу з ліку аўтэнтычных дакументаў.

1. Беспалов, Р. А. Литовско-московские отношения 1392–1408 годов в связи со смоленской, черниговской и рязанской политикой Витовта и Василия I / Р. А. Беспалов // Средневековая Русь – 12, 2016. – С. 129–182.
2. Бяспалаў, Р. Гісторыя літоўска-наваасіўскіх дагавораў 1427–1491 гадоў і літоўска-варатынскія граматы 1483 і 1488 гадоў / Р. Бяспалаў, С. Палеах // Беларускі гістарычны агляд. 2018. – Т. 25. – С. 173–227.
3. Докончание между Великим княжеством Тверским и Великим княжеством Литовским (1427) [Электронны рэсурс]. – Рэжым доступу: <http://starbel.by/dok/d033.htm>. – Дата доступу: 09.03.2023.
4. Духовные и договорные грамоты великих и удельных князей XIV – XVI вв. – М.; Л.: Изд-во АН СССР, 1950. – 586 с.
5. Латушкін, А. М. Акты XV ст. з дзяржаўнага архіва Вялікага Княства Літоўскага ў калекцыі расійскага археографа П. А. Муханова (1797–1871) / А.М. Латушкін // Беларускі археаграфічны штогоднік. – 2017. – Вып. 18. – С. 114–127.
6. Петербургский Некрополь. (Д-Л) / Николай Михайлович, Великий князь. – Санкт-Петербург: Тип. М.М. Стасюлевича, 1912. – Том 2. – 731 с.
7. Полехов, С. В. Загадка грамоты Витовта (Vitoldiana, № 11): XIV или XIX век? / С.В. Полехов // Slověne, 2018. – Т. 7, № 2. – С. 451–476.
8. Полехов, С. В. Псков во внешней политике великого князя литовского Витовта в первом десятилетии XV века / С. В. Полехов // Древняя Русь. Вопросы медиевистики. – 2022. – № 4 (90). – С. 39 – 60.
9. Полное собрание русских летописей. – Т. 25: Московский летописный свод конца XV в. – Яз. рус. культуры Кошелев. – Москва, 2004. – 488 с.
10. Полное собрание русских летописей. – Т. 15: Рогожский летописец. Тверской сборник. – Яз. рус. культуры Кошелев. – Москва, 2000. – XVIII, 540 с.
11. Союзный договор между великим князем тверским Борисом Александровичем и великим князем Витовтом // Северный архив, Часть 5. – № 1. – 1823. – С. 1–17.
12. Темушев, В. Н. Формирование московско-литовской границы в XV – начале XVI в. / В. Н. Темушев // Studia Historica Europae Orientalis = Исследования по истории Восточной Европы: науч. сб. Вып 1 / редкол.: А. В. Мартынюк, Г. Я. Голенченко (отв. ред.) [и др.]. – Минск: БГУ, 2008. – С. 56–77.
13. Хорошкевич, А. Л. Документы начала XV в. о русско-литовских отношениях / А. Л. Хорошкевич // Культурные связи России и Польши XI–XX вв. – М.: УРСС, 1998. – С. 39–57.
14. Хорошкевич, А. Л. Документы начала XV в. о русско-литовских отношениях / А. Л. Хорошкевич // Lietuvos metrika: 1991–1996 metų tyrinėjimai sudarytojai: Zigmantas Kiaupa, Agnė Urbanavičiūtė. – Vilnius: Lietuvos istorijos instituto leidykla, 1998. – P. 203–228.
15. Lietuvos Metrika. – Knyga Nr. 5 (1427–1506): Užrašymų knyga 5 / parengė A. Baliulis, A. Dubonis, D. Antanavičius (tekstai lotynų kalba). – Vilnius, 2012. – 486 p.